

Všeobecná nauka o člověku jako základ pedagogiky

ČTVRTÁ PŘEDNÁŠKA

Vztah citu k vůli. Devičlenný člověk jako chtějící bytost; podoby vůle v jednotlivých člancích lidské bytosti: v tělesnosti - instinkt v těle fyzickém, pud v éterném, žádost v pocitovém; v duševnosti - přijetí vůle do jáství v podobě motivu; v duchové bytosti - v zárodečné podobě jako přání v duchovém já, jako předsevzetí v životním duchu, jako rozhodnutí v duchovém člověku. Hledání neuvědomované vůle „druhého člověka v nás“ v psychoanalýze. Intelekt jako zestárlá, cit jako rodící se vůle. O socialistické výchově. Pěstování citu a vůle ve výchově: kultivace citu neuvědomovaným opakováním, kultivace vůle a zvyšování rozhodnosti vědomým opakováním. Význam uměleckých činností v této souvislosti.

STUTTGART, 25. SRPNA 1919

Vzpomenete-li si, co jsem řekl včera v naší poloveřejné přednášce, přijdete na to, v jakém smyslu je třeba v budoucí výchově a v budoucím vyučování přikládat docela zvláštní váhu rozvoji vůle a citového vztahu k světu. Řekl jsem včera: Sice i ti, kteří nemyslí na žádnou zásadní obnovu vyučování a výchovy, vždycky zdůrazňují, že je třeba při výchově obzvlášť přihlížet k vůli a k citové oblasti, avšak z této strany - přes všechnu dobrou vůli - se vlastně pro takovou výchovu vůle a citu nemůže mnoho udělat. Vůle a cit se stále více přenechávají takzvané náhodě, protože tu chybí porozumění pro to, jaká je skutečná povaha vůle.

Úvodem bych rád poznamenal toto: Teprve když skutečně poznáme vůli, můžeme také poznat aspoň část ostatních duševních hnutí, část citových hnutí člověka. Můžeme si položit otázku: Co je vlastně cit? Cit je něco velmi spřízněného s vůlí. Vůle - asi tak bych to řekl - je pouze vykonaný, provedený cit, a cit je zadržovaná vůle. Vůle, která se ještě doopravdy neprojevuje, která je zadržována v duši, to je cit. Cit je otupená vůle. Proto také pochopíme i podstatu citu teprve tehdy, pronikneme-li do podstaty vůle.

Už z mých dosavadních výkladů jste mohli poznat, že všechno, co žije ve vůli, je toho druhu, že se to plně nedotváří v životě mezi zrozením a smrtí. Když člověk něco vykoná z rozhodnutí své vůle, zůstane tu pokaždé něco, co se nevyčerpává v době života až do smrti. Zůstává zbytek, který pak v člověku žije dál; od každého rozhodnutí vůle a od každého činu vůle pokračuje tento zbytek smrtí dále. K tomuto zbytku se musí přihlížet po celý život, a zejména také v dětském věku.

Chceme-li uvažovat o celku lidské bytosti, pak víte, že uvažujeme jednak o těle, jednak o duši, jednak o duchu. Co se týče těla, to se prostě nejprve narodí, alespoň ve svých hrubších částech. Více o tom najdete v knize „Theosofie“. Tělo tedy je zasazeno do proudu dědičnosti, nese /děděné znaky atd. V duševním článku půjde hlavně o to, co pochází ze života před zrozením a odtud se spojuje s tělesností, co sestupuje do tělesnosti. Kdežto duchový článek se v současném člověku - v člověku vzdálenější budoucnosti tomu bude jistě jinak - vyskytuje vlastně jen jako vložka. A chceme-li tady položit základy dobré pedagogiky, musíme plihlížet k tomu, co člověk dnešního vývojového údobí v sobě nese jako vložku svého ducha. Zkusme si nejprve plně ujasnit, které jsou to vložky, co člověk v sobě nese pro onu vzdálenou budoucnost lidstva.

Je zde především - právě jen jako vložka - to, co nazýváme duchovní svébytlí (manas, duchové já,

německy Geistselbst). Duchovní svěbyťi nebudeme moci jen tak zařadit mezi složky, mezi články lidské přirozenosti, mluvíme-li o současném člověku; avšak zřetelné vědomí o duchovním svěbyťi najdeme zejména u takových lidí, kteří jsou vnitřně otevření pro duchový svět. Víte přece, že veškeré východní vědomí, pokud máme na mysli vědomí vzdělané, nazývá toto duchovní svěbyťi „manas“ a že se v této východní duchovní kultuře o manasů mluví jako o něčem, co v člověku doopravdy žije. Ale dokonce i v západním lidstvu, pokud právě nepropadlo učenosti, najdeme zřetelné povědomí o duchovním svěbyťi. A neříkám to nikterak neuváženě, že se tu vyskytuje zřetelné vědomí; neboť lid na německém venkově říká - alespoň říkal, dokud úplně nepropadl materialistickému smýšlení - tomu, co z člověka zůstává po smrti, mánové, „die Manen“. Mluví se o tom, že po smrti z člověka zůstanou mánové, die Manen = manas. Řekl jsem, že lid má o tom jasné povědomí, neboť používá v tomto případě plurálu „mánové“. My, kteří vztahujeme vědecky duchovní svěbyťi spíše na člověka ještě před smrtí, užíváme jednotného čísla: duchovní svěbyťi. Lid, který mluví o tomto duchovním svěbyťi spíše na základě reality, naivního poznání, používá množného čísla a mluví o mánech, protože člověk v okamžiku, kdy projde branou smrti, je přijímán větším počtem duchových bytostí. Naznačil jsem to už v jiné souvislosti: Máme svého osobního vůdčího ducha z hierarchie angeloi; nad ním však máme duchy z hierarchie archangeloi, kteří se ihned zapojují, když člověk projde branou smrti, takže se pak dá ihned o člověku říci, že žije v množném čísle, protože do jeho bytí je zapojeno mnoho archandělů. Lid to cítí velmi jasně, protože ví, že se člověk v protikladu ke své vezdejší existenci, jež se jeví jako jednota, potom sám vnímá více nebo méně jako mnohost. Mánové jsou tedy něco, co žije v naivním vědomí lidu z tohoto duchovního svěbyťi, z manasů, jenž se po smrti vyskytuje v množném čísle.

Druhá vyšší složka člověka je to, co nazýváme duchem životním (oživujícím, budhi, něm. Lebensgeist). Tento životní duch je v současném člověku velmi málo vnímatelný. Je v člověku něčím velmi duchovním, co se vyvine ve vzdálené lidské budoucnosti. A pak to nejvyšší v člověku, co se v přítomnosti ovšem projevuje jen jako zcela nepatrná vložka, to je vlastní duchový člověk (átman, něm. Geistesmensch).

Ale i když jsou v současném člověku, v člověku, který žije tady na Zemi mezi zrozením a smrtí, přítomny tyto tři vyšší články lidské přirozenosti jen jako vložka, vyvíjejí se, ovšem pod ochranou vyšších duchových bytostí, mezi smrtí a novým zrozením přece velmi významně. Když tedy člověk zemře a zase se po smrti sžívá s duchovým světem, vyvíjejí se tyto tři články velmi zřetelně, jako jakási předzvěst budoucí lidské existence. Tedy právě tak, jak se člověk ve svém fyzickém životě vyvíjí duchově-duševně mezi zrozením a smrtí, tak má také po smrti zřetelný vývoj, jenže potom visí - jakoby na pupeční šňůře - na duchových bytostech vyšších hierarchií.

Připojme nyní k oněm sotva vnímatelným vyšším článkům lidské přirozenosti to, co vnímáme již teď. Je to především to, co označujeme za duši uvědomující (vědomou), duši rozumovou (uvažující) a duši pocitovou (pociťující). To jsou vlastní součásti lidské duše. Chceme-li dnes u člověka mluvit o duši, jak žije v těle, pak musíme mluvit o uvedených třech duševních člancích. Chceme-li mluvit o jeho těle, mluvíme o těle pocitovém (pociťujícím), o nejjemnějším těle, které se také nazývá tělo astrální, o těle étherném a těle fyzickém, jež pozorujeme očima a jež rozpitvává zevní věda. Tím máme před sebou celého člověka.

Vy ovšem víte, že fyzické tělo, takové, jaké máme my, má i zvíře. Ale jen když srovnáme se světem zvířat onoho celého člověka podle jeho devíti článků, získáme představu o vztahu člověka ke zvířeti, použitelnou pro naše cítění a pro pochopení naší vůle. Tak jako je duševní bytost člověka zahalena fyzickým tělem, tak je zahaleno fyzickým tělem i zvíře; avšak fyzické tělo zvířete je v mnohém ohledu utvářeno jinak než tělo člověka. Fyzické tělo člověka vlastně není dokonalejší než tělo zvířete. \ Spomeňte si na některá zvířata z řady vyšších zvířat, jako je například bobr, když formuje svoji bobří stavbu. To člověk nedovede, pokud se lomu nenaučí, pokud k tomu cíli dokonce neprojde velmi složitým školením, nevyučí-li se architektuře apod. Bobr buduje svou stavbu přímo organizace svého těla. Jeho zevní fyzické tělo je prostě zformováno tak, že se do fyzického světa vpravuje takovým způsobem, že může použít k vytvoření bobří stavby to, co žije ve tvarech jeho fyzického těla. Jeho

fyzické tělo je v tomto ohledu samo jeho učitelem. Můžeme pozorovat vosy, včely a také takzvaná nižší zvířata a zjistíme, že u nich ve tvaru jejich fyzických těl zakotveno něco, co bychom nenašli v tomto rozsahu, v léto síle ve fyzickém těle člověka. Jde o všechno to, co zahrnujeme do pojmu *instinkt*, takže instinkt můžeme ve skutečnosti studovat jen tehdy, pozorujeme-li ho v souvislosti s formou fyzického těla. Budeme-li studovat celou zvířecí řadu, jak se venku rozprostírá, budeme mít ve tvarech fyzických těl zvířat vždycky i návod ke studiu různých druhů instinktů. Když chceme-li studovat vůli, musíme ji nejprve vyhledat v oblasti instinktu a musíme si být vědomi, že instinkt nalezneme ve formách fyzických těl různých zvířat. Kdybychom vybrali hlavní formy jednotlivých zvířat a nakreslili je, mohli bychom tím nakreslit i různé oblasti instinktu. Co je instinkt jakožto vůle, to je jako obraz forma fyzického těla různých zvířat. Vidíte, tím se do světa dostává smysl, když můžeme věci pozorovat z tohoto hlediska. Přehlížíme formy fyzických těl zvířat a vidíme v nich kresbu, kterou vytváří sama příroda, obraz instinktů, jimiž příroda chce uskutečňovat, co žije v tom nebo onom druhu jsoucna. Ale v našem fyzickém těle žije - a zcela je formuje a prostupuje - tělo étherné. Pro zevní smysly je nadsmyslové, neviditelné. Budeme-li však sledovat volní podstatu, zjistíme, že právě tak jako étherné tělo prostupuje tělo fyzické, uchopuje i to, co se ve fyzickém těle projevuje jako instinkt. Potom se instinkt stává *pudem*. Ve fyzickém těle je vůle instinktem; jakmile se instinktu zmocní étherné tělo, stává se vůle pudem. Je potom velmi zajímavé sledovat, jak se při pozorování instinktu, jež je možné v zevní formě postihnout konkrétněji, zniterňuje a také stává jednodušším, jakmile jej pozorujeme jako pud. O instinktu budeme vždy mluvit tak, když na něj narazíme ve zvířeti nebo v oslabené podobě v člověku, že je příslušné bytosti vnucován zvnějšku; u pudu už bude na místě uvažovat o tom, že něco, co se projevuje v niternější formě, také pochází více zevnitř, protože nadsmyslové étherné tělo se zmocnilo instinktu, a tím se instinkt změnil v pud.

Ale člověk má ještě tělo pocitové (pociťující). To je ještě niternější. To se teď opět zmocňuje pudu; a nyní už nedochází jenom k zniternění, nýbrž instinkt a pud už jsou také pozvedány do vědomí, a tak se z nich stává *žádostivost*. Žádostivost najdete také ještě u zvířete, tak jako u něho najdete pud, protože zvíře má přece také všechny tři články - tělo fyzické, étherné a pocitové. Budete-li však mluvit o žádosti, tu se už budete muset docela instinktivně, ať chcete nebo nechcete, dívat na žádost jako na něco velmi niterného. O pudu budete mluvit tak, že se - abych tak řekl - přece jen od narození až do pozdního stáří projevuje jednotně; o žádosti budete mluvit jako o něčem, co je rozdmýcháváno z duše, rozdmýcháváno spíše jednorázově. Žádost nemusí být zakotvena v charakteru, nemusí lpět na duši, nýbrž vzniká a zaniká. Tím se žádost jeví jako něco, co odpovídá spíše duševnu než pouhý pud. Nyní se zeptejme: Když ale člověk - což tedy u zvířete už nemůže nastat - přijme to, co v jeho tělesných člancích žije jako instinkt, pud a žádost, do svého já, to znamená do duše pocitové, duše rozumové (uvažující) a duše uvědomující (vědomé), co se z toho potom vytvoří? Tady nerozlišujeme tak přísně jako v okruhu tělesnosti, protože v duši je skutečně, zejména u současného člověka, všechno více méně promícháno. To je také největší bolest současné psychologie, že psychologové nevědí, zdali mají jednotlivé duševní články přísně od sebe oddělovat, nebo zdali je mají nechat vplývat jeden do druhého? U jednotlivých psychologů ještě straší staré přísné rozlišování mezi vůlí, citem a myšlením, u jiných, například u psychologů zaměřených spíše herbartovsky, se všechno převádí více méně do oblasti představ, u wundtciánů spíše na stranu vůle. Není tu tedy kloudná představa o tom, co si vlastně počít s členěním duše. Je to tím, že v praktickém životě já opravdu prostupuje všechny duševní schopnosti a že u současného člověka, pokud jde o tři články duše, nějaké rozlišení se ani v praxi zřetelně neuplatňuje. Proto také řeč postrádá slova k rozlišování toho, co je v duši volní povahy - jako instinkt, pud, žádost -, je-li to uchopováno naším já. Ale obecně označujeme u člověka to, co žije v instinktu, pudu, žádosti, jakmile je to uchopeno lidským já, za *motiv*, takže mluvíme-li o volním popudu ve vlastní oblasti duše, v oblasti působnosti našeho já, mluvíme o motivu. A pak víme, že zvířata mohou mít zajisté žádosti, ne však motivy. Teprve u člověka je žádost pozvedána výš tím, že ji přijme do svého duševního světa; tím je vytvořen onen silný popud, nutný k tomu, abychom mohli něco učinit sami v sobě motivem svého jednání. Teprve u člověka se žádost stává motivem vůle v

pravém smyslu slova. Můžeme tedy říci: V člověku žije ještě i něco, co nacházíme ve světě zvířat: instinkt, pud a žádost, avšak člověk je pozvedá výš, takže se stávají motivem. Tak dospíváme k vůli, jak se projevuje u současného člověka. Je to něco, co je velmi zřetelné. Kdo bude pozorovat člověka a bude chtít pochopit jeho volní stránku, bude si moci říci: Vím-li u některého člověka, jaké jsou jeho motivy, pak do něho vidím. Ale nikoli zcela! Neboť v hloubce ještě cosi tiše souzní, vyvíjí-li člověk motivy. A k tomu, co zde tiše souzní, musíme nyní velmi, velmi důkladně přihlídnout.

Prosím vás nyní, abychom přesně odlišovali to, co míním tímto tichým spoluzněním, od toho, co je při volním impulsu převážně představového rázu. Co je při volním impulsu převážně představové, to nyní nemám na mysli. Můžete mít například představu: Co jsem v tomto případě chtěl nebo učinil, bylo dobré. Nebo můžete mít třeba jinou představu. To nemám na mysli, nýbrž mám nyní na mysli něco, co tiše souzní v čistě volní podobě. Především tady objevíme jedno, co stále ještě působí ve vůli, i když máme motivy: to je *přání*. Nemyslím teď nějaká silně zvýrazněná přání, z nichž se potom utvářejí žádosti, nýbrž onen tichý náznak přání, který provází všechny naše motivy. Taková přání jsou vždycky přítomna. Vnímáme je zvláště silně tehdy, vykonáme-li něco, co odpovídá nějakému motivu v naší vůli, a pak o tom přemýšlíme a řekneme si: Co jsi tady vykonal, to bys mohl vykonat ještě mnohem lépe. - Ale je vůbec něco, co v životě děláme, u čeho bychom si nemohli uvědomit, že jsme to mohli vykonat ještě lépe? Bylo by smutné, kdybychom mohli být s něčím zcela spokojeni, neboť není nic, co bychom nemohli vykonat ještě lépe. A tím se právě liší člověk kulturně poněkud vyspělejší od člověka méně vyspělého, že méně vyspělý by chtěl být vždycky sám se sebou spokojen. Vyspělejší člověk nemá nikdy tendenci být sám se sebou doopravdy spokojen, protože u něho vždycky spoluzní jako motiv tiché přání vykonat něco lépe, dokonce i to vykonat jinak. V této oblasti se ostatně velmi hřeší. Lidé vidí cosi kdovíjak záslužného v tom, když nějakého skutku litují. To však není to nejlepší, co je možné si se skutkem počít, neboť lítost namnoze spočívá v pouhopouhém egoismu: chtěli bychom, abychom byli něco vykonali lépe, abychom byli lepšími lidmi. To je sobecké. Naše úsilí bude nesobecké teprve tehdy, když nebudeme tesknit po tom, aby skutek, který jsme už vykonali, byl lepší, nýbrž budeme-li klást mnohem větší váhu na to, abychom příště vykonali stejný skutek lépe. Předsevzetí, které takto učiníme, námaha, abychom příště vykonali všechno lépe, to je to nejvyšší, nikoli lítost. A do tohoto předsevzetí ještě prozívá přání, takže si asi smíme položit otázku: Co je to, co tady spoluzní jako přání? - Pro někoho, kdo skutečně dovede pozorovat duši, je to první prvek ze všeho, co zůstává po smrti. Je to něco z tohoto zůstatku, o čem cítíme: Měli jsme to udělat lépe, přáli bychom si udělat to lépe. - To již přináležejí duchovnímu svěbytí (duchovnému já): přání v té formě, jak jsem to vyložil. Ale přání se může více konkretizovat, může nabýt zřetelnější podoby. Potom se začne podobat *předsevzetí*. Pak si začneme vytvářet cosi jako představu o tom, jak bychom skutek, kdybychom jej museli vykonat znova, provedli lépe. Avšak představu přitom příliš nezdůrazňuji, nýbrž jde o něco citového a volního, co provází onen motiv: podnět, že příště v podobném případě uděláme něco lépe. Tady v nás začíná silně působit takzvané podvědomí člověka. Vykonáte-li dnes ze své vůle nějaký skutek, neutvoříte si ve svém obyčejném vědomí pokaždé představu, jak byste příště mohli podobný skutek provést lépe. Avšak člověk, který ve vás laké ještě žije, druhý člověk ve vás, vyvíjí - ovšem teď nikoli v představě, nýbrž ve vůli - vždycky jasný obraz toho, jak by vykonal týž skutek, kdyby byl ještě jednou ve stejné situaci. A nepodceňujte takové poznání! Vůbec nepodceňujte toho druhého člověka, jenž ve vás žije.

O tomto druhém člověku toho dnes už hodně napovídal onen takzvaný vědecký směr, který si říká analytická psychologie neboli psychoanalýza, lato psychoanalýza, chce-li se sama představit, vychází obvykle ze školského příkladu. Také jsem už tento klasický příklad vyprávěl, ale je docela dobré si jej zase připomenout. Jde o toto: Nějaký muž má ve svém domě večerní společnost a v programu se počítá s tím, že paní domu ještě hned po skončení společnosti odcestuje do lázní. V této společnosti jsou různí lidé, mezi nimi také jedna dáma. Společnost proběhne, paní domu je dopravena k vlaku, aby odcestovala do lázní. Ostatní hosté odcházejí a s nimi i ona dáma. Na křižovatce překvapí ji i ostatní členy společnosti drožka, která sem náhle zabočí z jiné ulice, takže se objeví, až když už je těsně před

nimi. Co udělají účastníci společnosti? Drožce se samozřejmě vyhnou doleva i doprava, jenom ona dáma ne. Utíká, jak jen může, pořád před koňmi středem ulice. Drožkář nezastavuje a ostatní účastníci společnosti jsou vyděšeni. Dáma však utíká tak rychle, že jí ostatní nestačí, utíká, až dorazí k mostu. Ani zde ji nenapadne, aby uhnula. Spadne do vody, je však zachráněna a dopravena zpět do domu hostitelova. Tam teď může zůstat přes noc. - Tuto událost najdete jako příklad v mnoha pojednáních o psychoanalýze. Jenže všude se přitom něco vysvětluje nesprávně. Neboť je třeba se zeptat: Co bylo hybnou silou celého děje? Byla jí vůle oné dámy. Co totiž chtěla? Až by paní domu odcestovala, chtěla se vrátit do domu hostitele, neboť byla do něho zamilovaná. Nebylo to však vědomé chtění, nýbrž něco, co vězelo zcela v podvědomí. A toto spodní vědomí druhého člověka, jenž vězí v člověku, je často mnohem rafinovanější než člověk ve svém běžném vědomí. V tomto případě bylo podvědomí tak rafinované, že dáma nastrojila celý průběh události až do chvíle, kdy spadla do vody, aby se dostala zpět do hostitelova domu. Dokonce prorocky předvídala, že bude zachráněna. - Psychoanalýza se snaží přiblížit se k těmto skrytým duševním silám, ale mluví jen povšechně o jakémsi druhém člověku. My však můžeme vědět, že to, co působí v podvědomých duševních silách a často se projevuje mimořádně rafinovaně, mnohem rafinovaněji než za normálního duševního stavu, se vyskytuje v každém člověku. V každém člověku vězí jakoby v podzemí druhý člověk. V tomto druhém člověku žije i onen lepší člověk, jenž si při každém vykonaném skutku umiňuje, že příště v podobném případě vykoná vše lépe, takže pokaždé tiše souzní předsevzetí, nevědomé, podvědomé předsevzetí vykonat skutek v podobném případě lépe.

A teprve až bude duše jednou oprostěna od těla, změní se toto předsevzetí v *rozhodnutí*. Předsevzetí zůstává v duši uloženo pouze jako zárodek; až později se dodatečně objevuje rozhodnutí. A rozhodnutí vězí v duchovém člověku, právě tak jako předsevzetí v životním duchu a jako ryzí přání v duchovním svěbytí. Uvažujete-li tedy o člověku jako o volní bytosti, můžete v něm najít všechny tyto složky: instinkt, pud, žádost a motiv, a pak v náznaku, jako tiché souznění to, co už žije v duchovním svěbytí, v životním duchu a v duchovém člověku jako přání, předsevzetí a rozhodnutí.

Pro vývoj člověka to má velký význam. Neboť to, co zde tiše žije a uchovává se takto pro dobu po smrti, to se projevuje už u člověka mezi zrozením a smrtí v obrazné, představové podobě. Zde se to pak označuje stejnými slovy. Jako představy prožíváme i zde přání, předsevzetí a rozhodnutí. Avšak způsobem přiměřeným člověku prožíváme tato přání, předsevzetí a rozhodnutí jen tehdy, když se k nim dopracujeme správnou cestou. Čím vlastně jsou přání, předsevzetí a rozhodnutí v hlubší přirozenosti člověka, to u zevního člověka mezi zrozením a smrtí nevychází najevo. Najevo vycházejí obrazy v představovém životě. Vždyť vůbec nevíte, pokud v sobě rozvíjíte pouze obyčejné vědomí, co je to přání. Máte vždycky jen *představu* přání. Proto si Herbart myslí, že v představě přání již je i jakési usilování. U předsevzetí je tomu právě tak; o něm máte také představu. Chcete něco, co se reálně odehrává tam dole v duši, udělat tak a tak, avšak nevíte, co je zde skutečnou hybnou silou. A což teprve rozhodnutí! Kdo o něm něco ví? Obecná psychologie mluví jen všeobecně o chtění. - A přesto musí učitel a vychovatel zasahovat do všech těchto tří duševních sil a pořádat je. Chceme-li pracovat v oblasti výchovy a vyučování, musíme pracovat právě s tím, co se odehrává v hlubinách lidské přirozenosti.

Duchový člověk:	rozhodnutí
Životní duch:	předsevzetí
Duchovní svěbytí:	přání
Duše uvědomující	
Duše rozumová	motiv
Duše pocitová	
Tělo pocitové:	žádost
Tělo étherné:	pud
Tělo fyzické:	instinkt

Vždycky je mimořádně důležité, abychom si jako vychovatelé a učitelé uvědomovali: Nestačí zařídit vyučování podle obvyklého styku mezi lidmi, nýbrž toto vyučování je třeba utvářet na základě chápání vnitřního člověka.

Tuto chybu - zařizovat vyučování podle obvyčejného styku mezi lidmi - by právě rád praktikoval běžný socialismus. Jen považte, jaké by to bylo, kdyby se škola budoucnosti měla utvářet podle ideálu běžných marxistických socialistů. V Rusku už k tomu došlo; proto je tamní *Lunačarského* školská reforma něco úděsného, smrt veškeré kultury! A jestliže už z ostatního bolševismu pochází velmi mnoho zlého -, to nejhorší, co z něho může vzejít, bude bolševická vyučovací metoda! Ta totiž, pokud by zvítězila, vymýtí od základu všechnu kulturu, která se dochovala z dřívějších časů. Nedosáhne toho hned v první generaci, ale bude schopna toho dosáhnout o to bezpečněji v dalších generacích, a pak jakákoli kultura zmizí velmi záhy z povrchu země. Bylo by třeba, aby toto aspoň někteří pochopili. Vždyť pomyslete na to, že přece dnes žijeme pod diletantskými požadavky umírněného socialismu. Do nich prozívají i hlasy, které chtějí dát socialismu ty nejzvrácenější formy. Dobré přitom souzní se špatným. Sami jste to přece v této místnosti slyšeli: slyšeli jste lidi, kteří pěli chválu na bolševismus a neměli ani ponětí, že se tím vhání do socialismu něco přímo ďábelského.

Tady je třeba dávat zvlášť dobrý pozor. Musí tu být lidé, kteří vědí, že pokrok směrem k sociální stránce si žádá od výchovy tím intimnější porozumění pro člověka. Proto je třeba vědět, že právě budoucí vychovatel a učitel musí získat kontakt s nejhlubším nitrem lidské přirozenosti, že musí s tímto nejhlubším nitrem žít a že obvyklého způsobu styku, jaký se odehrává mezi dospělými, se nesmí používat ve vyučování. Co totiž chtějí běžní marxisté? Chtějí dát škole socialistickou podobu, chtějí odbourat ředitelování a nechtějí je ničím nahradit, a nejraději by chtěli, aby děti se vychovávaly samy. Z toho by vzešlo něco strašného!

Byli jsme kdysi v jednom dětském domově na venkově a chtěli jsme se z tamního vyučování podívat na nejvíce povznášející hodinu, na hodinu náboženství. Vešli jsme do učebny. Tam ležel jeden rošťák na okenním parapetu a vystrkoval nohy z okna; jiný dřepěl na podlaze, třetí ležel kdesi na břiše a zvedal hlavu vzhůru. Takovým způsobem byli rozmístěni po třídě všichni žáci. Pak přišel takzvaný učitel náboženství a přečetl bez zvláštního úvodu novelu od Gottfrieda Kellera. Žáci při tom zase provázeli jeho četbu nejrůznějšími lotrovinami. Potom, když dočetl, byl konec hodiny a všechno se hrnulo ven. Při tomto zážitku se mi vybavil obraz, že vedle tohoto dětského domova stál veliký chlív pro skopce -, několik kroků od něho pak žili tito žáci. - Jistě, ani tyto věci bychom neměli ostře kárat. Je za tím mnoho dobré vůle, ale je to naprosté zneuznání toho, co by se mělo dělat pro kulturu budoucnosti.

O co se dnes usiluje podle takzvaného socialistického programu? - Aby děti se spolu stýkaly tak, jak to dělají dospělí. Ale to je to nejnesprávnější, co se dá dělat ve výchově. Musíme si být vědomi, že dítě v sobě ještě musí rozvíjet docela jiné duševní, a také jiné tělesné síly, než jaké v sobě rozvíjejí dospělí při vzájemném styku. Výchova a vyučování tedy musí umět přihlížet k tomu, co vězí hluboko dole v duši; jinak se nedostaneme dále. Proto bude nutné, abychom si položili otázku: Co ve vyučování a výchově působí na volní stránku člověka? - Touto otázkou je třeba se jednou zabývat se vši vážností. Pomyslíte-li na to, co jsme si řekli včera, vzpomenete si: Všechno intelektuální je vůle, která je už stařecká, vůle ve stáří. Všechno obvyklé rozumové vyučování, všechno obvyklé napomínání, všechno, co se ve výchově vkládá do pojmů, ještě vůbec nepůsobí na dítě v tom věku, jenž přichází pro výchovu v úvahu. Shrňme věc ještě jednou. Víme: Cit je vznikající, ještě nehotová vůle, avšak ve vůli žije celý člověk, takže i u dítěte musíme počítat s oněmi podvědomými rozhodnutími. Jen se chraňme věřit, že tím vším, o čem si myslíme, že jsme to dobře vymysleli, budeme mít vliv na vůli dítěte. Musíme se tudíž ptát: Jak můžeme dobře působit na citovou, na volní přirozenost dítěte? Můžeme na ni působit jen tím, co zařídíme jako opakované konání. Volní podnět nepřivedete ke správnému projevu, když dítěti jednou řeknete, co je správné, nýbrž když to zařídíte tak, aby dítě něco udělalo dnes, zítra a pozítří. To správné zprvu vůbec netkví v tom, že se snažíte dítě napomínat, dávat mu morální pravidla, nýbrž že je vedete k něčemu, o čem si myslíte, že to v dítěti probudí cit pro to, co je správné, a

přimějete dítě, aby to dělalo opakovaně. Takové jednání musíte proměnit ve zvyk. Čím více zvyk zůstane neuvědomovaný, tím lépe pro vývoj citu. Čím více si dítě uvědomuje, že opakovaně vykonává čin v oddanosti, protože má být vykonán, protože musí být vykonán, tím více to působí na skutečný volní podnět. Takže opakování spíše nevědomě kultivuje cit; plně vědomé opakování kultivuje samotný volní impuls, neboť se tím zvyšuje schopnost rozhodování. A síla rozhodování, která jinak zůstává v podvědomí, je podněcována tím, že dítě necháte vědomě věci opakovat. Když jde o kulturu vůle, nesmíme tedy hledět na to, co je u intelektuálního života obzvlášť důležité: v intelektuálním životě počítáme vždycky s tím, že dítěti něco vštípíme a že to bude tím lepší, čím lépe věc pochopilo. Největší důraz se klade na jednorázové vštípení; potom už si má dítě věc zapamatovat. Co se však dá takto jednou vštípit a pak zapamatovat, to nepůsobí na cit a vůli. Nýbrž na cit a vůli působí to, co se koná vždycky znova a co se považuje za správně provedené, protože to odpovídá daným poměrům. Dřívější, převážně naivně patriarchální formy výchovy toho také takto využívaly naivně patriarchálním způsobem. Něco se prostě stávalo životním zvykem. Ve všem, čeho se takto používalo, vězí také kus opravdu správné pedagogiky. Proč například říkáme dítěti, aby se každý den modlilo tentýž Otčenáš? Kdyby dnešní člověk měl číst každý den stejný příběh, prostě by to vůbec nedělal; považoval by to za příliš nudné. Dnešní člověk je vycvičen na jednorázovost. Lidé dřívějšího ražení poznali také ještě to, že se nejen den co den modlili stejný Otčenáš, nýbrž měli také ještě knihu s mnoha příběhy, kterou četli každý týden nejméně jednou. Proto také byli, pokud jde o vůli, silnějšími lidmi než ti, kteří přicházejí z dnešní výchovy. Neboť kultura vůle se zakládá na opakování, na vědomém opakování. K tomu je třeba přihlížet. Proto nestačí říkat abstraktně: je třeba vychovávat i vůli. Budeme pak totiž věřit, pokud máme sami jakési dobré nápady pro zdokonalení vůle a pokud je nějakou rafinovanou metodou dítěti vštěpujeme, že tím nějak přispíváme k výchově vůle. Ve skutečnosti to však není k ničemu. Z lidí, které chceme přimět k morálce napomínáním, stanou se leda lidé slabí a nervózní. Vnitřně silní budou lidé, když například dětem řekneme: Ty dnes uděláš tohle a ty dnes uděláš tohle a oba budete zítra a pozítří dělat totéž. - Děti to udělají na základě autority, protože uznávají, že přece někdo musí ve škole poroučet. Tedy: každému přikázat na každý den nějakou činnost, kterou potom budou vykonávat každý den, podle okolností po celý školní rok; to je něco, co velmi silně působí na utváření vůle. Za prvé to sjednává kontakt mezi žáky; pak to posiluje autoritu vyučujícího a uvádí to člověka do opakující se činnosti, která působí silně na vůli.

Proč obzvlášť působí na utváření vůle umělecký živel? Protože za prvé v umění je třeba cvičit a cvičení spočívá v opakování, za druhé to, co si člověk osvojuje umělecky, mu vždy znova přináší radost. Umění nám působí potěšení pokaždé znova, nejen poprvé; chová už samo v sobě vlohu, aby člověka nejenom jednou podnítilo, ale aby ho vždy znova bezprostředně potěšilo. A proto to, o co nám ve vyučování jde, vskutku souvisí . uměleckým živlem. Tím se pak budeme zabývat zítra. Dnes jsem chtěl ukázat, jak je třeba jinak působit na rozvoj vůle než na rozvoj intelektu.